

FIINȚA ISTORICĂ ȘI CONCEPTUL DE CIRCULARITATE ÎN FILOSOFIA ROMÂNEASCĂ INTERBELICĂ

MIHAI POPA*

Sensul unic al devenirii, presiunea evoluției (eventual, a progresului) sunt teme conjugate cu tema timpului unic din care omul – și creațiile sale – nu poate evada, fiind nevoit să se aplece sub povara istoriei, ca și sub povara sarcinii lui de a înfăptui, grăbind mersul evenimentelor către un scop unic: împlinirea destinului său în istorie. Omul istoric este „îndatorat” devenirii în așa măsură încât își însușește legea evoluției și caută pretutindeni să o sprijine. Coborâtor dintr-o cultură care nu era supusă marasmului devenirii, a uitat curând (în aproximativ 2 000 de ani de „civilizație”, care pune fapta, acțiunea, la rang de necesitate – istorică – fundamentală) de ciclul naturii și al cosmosului, în care el se regăsea la fel de natural ca toate progeniturile Creației. Calculul timpului nu-l mai face în ere sau eoni, în ani sau zile, ci, pe măsură ce timpul devine o realitate presantă, o poruncă a faptei, în minute și secunde. Istoria, se poate spune, a evoluat laolaltă cu tehnica de măsurare a timpului. Mitul evoluției și al devenirii ciclice exista și în perioada preclasică a devenirii forțate de timp, așa cum îl regăsim la Platon, în *Timaios*, *Sofistul* sau *Omul politic*. El are la baza un mit mai vechi, fundamental tuturor culturilor preistorice, care a fost recuperat, în semnificația sa primordială, și în culturile istorice: mitul paradisului primordial. Ciclurile universului antrenau și ciclurile istorice, dar nu în așa fel încât să-l prefacă pe om un exclus din Creație. „Mitul Paradisului primordial, evocat de Platon, transparent în credințele indiene, este cunoscut la fel de bine și de evrei (de exemplu, *illud tempus* mesianic în *Isaia*, XI, 6, 8; LXV, 25), ca și în tradițiile iraniene (Dēnkart, VII, 9 – 35 etc.) și greco-latine. El se încadrează perfect, de altfel, în concepția arhaică (și probabil universală) a «începuturilor paradisiace» pe care o găsim în toate valorizările lui *illud tempus* primordial.”¹

---

* Academia Română, Institutul de Filosofie și Psihologie „Constantin Rădulescu-Motru”.

¹ M. Eliade, *Mitul eternei reînnoarceri. Arhetipuri și repetare*, traducere de Maria Ivănescu și Cezar Ivănescu, București, Editura Univers Enciclopedic, 1999, p. 119.

Circularitatea: istorie și logos

Circularitatea devenirii istorice are ca model ciclul cosmic. Pentru societățile arhaice, ciclurile nu erau un paradox – în raport cu mereu prezenta, în conștiința colectivă, a determinismului circular al naturii, reglat de periodicitatea, adesea „stimulată” prin practici religioase, a ciclurilor astronomice. Fenomenologia religiei i-a sugerat lui Eliade motivul circularității, care se răsfrânge în viața de zi cu zi a societăților, dobândind un caracter paradigmatic. Mitul eternei reînnoiri este, în acest caz, un model temporal cu semnificații nu numai în practica de cult, ci și în viața comunității în general. Cele mai la îndemână exemple de conjugare a ciclurilor – social și cosmic – îl constituie viața comunităților sedentare de tip agrar, ca și periodicitatea activităților în comunitățile de păstori. Motivul renașterii ciclice a naturii, a universului, este prezent oriunde în preistorie, astfel că timpul lumii – ca și timpul vieții – încheia mereu un ciclu, de obicei, limitat de ciclul astrului solar, când natura moare și reînvie periodic.

Motivele arhaice ale periodicității sub forma cercului s-au impus pretutindeni în mentalul colectiv, devenind o paradigmă culturală, reluată în toate creațiile colective, în mitologie, în primul rând, perpetuată în artă, păstrată, și mai adânc, în limbă. Ciclurile ființei păstrate în rostire i-au oferit lui Noica ocazia de a integra devenirea cuvântului, în formele lui vechi, către o mereu tensionată căutare a ființei din lucruri, într-un timp al rostirii care nu se pierde, ci în-ființează. Formele rostirii, *logos*-ul arhaic care este păstrat în limbă, înainte de a deveni cultă, are un orizont distinct care dă seama de ontologia proprie fiecărui popor. Căutările acestor „dimensiuni” ontologice primordiale, ale rostirii, au fost începute de Vulcănescu, așa cum am arătat în altă parte, continuate de Noica (*Sentimentul românesc al ființei, Devenirea întru ființă*). Aceste adevărate „periegheze” culturale, întreprinse sub directa influență a lui Nae Ionescu, de către Eliade, Noica, Cioran, dar și de alți „apropiați” ai cercului „fenomenologilor” rostirii și tradițiilor naționale aveau să influențeze și modul lor original, profund creativ, de a se raporta la fenomenul istoric. În ontologia lui Noica, ciclul rostirii nu ocolește nici devenirea istorică, recuperând-o în ciclul ființei, în ciuda faptului că, inițial, fiecare dintre cei trei, amintiți mai sus, o resping – dar nu pentru proasta ei „rânduire” în ființă, ci pentru efectele contingente, care perturbă atenția spiritului, atrăgându-l către o devenire orarbă, fără rost.

În sistemul rostirii românești, descris de Constantin Noica, întrezărim destul de limpede traseul circular, de după clasicul „în sine”, *sinele* și *sinea*, reprezentând „aspectele obiective și subiective ale necondiționalului”², care

---

² Alexandru Surdu, *Comentarii la rostirea filosofică românească însoțite de câteva gânduri despre Constantin Noica*, Brașov, Editura Kron-Art, 2009, p. 86.

constituie și primul „moment” al ontologiei „naționale”: „urmează «ciclul ființei», în cadrul căreia «rostirea», «întru» și «fîrea» presupun nuanțări subtile ale raportului dialectic dintre «a fi» și «a exista», nuanțări care presupun interiorizare și, în același timp, raportare la altceva, statornicie și perisabilitate; ceea ce conduce de la sine către momentul următor, al «devenirii». Ciclul acesteia începe cu «petrecerea» și, trecând prin «vremuire» și «infinire», ca ilustrații ale devenirii în spațiu și timp, sfârșește cu «troienirea», cu excesul falimentar al devenirii nestăvilite, care necesită «rânduiala». Aceasta începe cu ctiitorii prefixului «în», care scoate ființa din talazurile devenirii dezlănțuite, «înființând-o», esențializând-o, găsindu-i astfel «temeiul», «cumpătul»³. Circularitatea în viața istorică nu este identică însă, celei a devenirii întru ființă, măsura în patru timpi a ontologiei noiciene, tot astfel cum timpul circular nu se identifică, în devenire, cu timpul rotitor. Timpul circular este timpul logic – al creației în istorie, al devenirii logos-ului –, iar timpul rotitor este timpul natural, timpul devenirii cosmice. Ceea ce se întâmplă însă, atunci când timpul circular intră în totală contradicție cu timpul rotitor, pe care îl reproducea, împlinitor, în cuvânt, în rostire, și devine timp logic, este, pentru omul care conștientizează și trăiește această schimbare, asumarea unui risc pe care îl aduce cadența schimbărilor, cu o infinită, am spune, periodicitate, la nivelul invenției tehnice, al faptelor de civilizație. Totuși, omul, spune Noica, a operat, de când se știe, cu timpul logic. „Timpul logic – sau o formă largă de timp rotitor – fusese și până atunci caracterizator pentru om, cum am văzut: era timpul lucidității, timpul înțelepciunii contemplative sau practice, timpul cunoașterii și al acțiunii inteligente. Intervenția timpului logic în istorie s-a numit revoluție, intervenția lui în cunoașterea naturii, experiment; în transformarea naturii pe măsura nevoilor omului, civilizație; intervenția lui în opera de maturizare a omului, educație. Omul a operat întotdeauna, deci, cu timpul logic.”⁴ Fiecare măsură (cadență) a timpului a adus cu sine ceva diferit pentru om și pentru societatea creată de el.

Timpul logic – care poate fi și timpul mașinii, al civilizației superintegrate – intră, prin revoluția tehnologică, într-o epocă a raționalității care scoate efectiv omul din natură și din istoria lui a fi în devenire (naturală, istorică etc.) de dragul devenirii.

Acest lucru, zice Noica, se petrece de pe la 1800 încoace. Până atunci omul trăia într-o ambianță cosmică, într-o epocă a timpului rotitor, în care natura dictează: timp al religiei – cu eterna reînnoire la sensurile și valorile Creației –, al feminității, care, dacă nu guverna cetatea, îngrijea de ordinea familiei (semnificativ este că și *oikumena* are ca model viața căminului, unde predomina

³ *Ibidem*.

⁴ C. Noica, *Trei introduceri la devenirea întru ființă*, București, Editura Univers, 1984, p. 128.

feminitatea), timp al țăranului, care nu a vrut niciodată să intre în istorie, trăind în cadența rotitoare a naturii. De pe la 1800 intrăm într-un adevărat *furor logicus*, un plus de raționalitate și de creativitate, care oferă, în sfârșit, istoriei o deschidere. Natura trece în umbră. Ea continuă să germineze, însă își pierde prestigiul în fața istoriei, acela pe care îl slăvea Goethe: „Natur, du ewig keimende...” Rămân în urmă și, încet, vor cădea în uitare, lumea țăranului și civilizația de tip agrar, valorile satului, simbolurile preistoriei. Nu este numai o schimbare de paradigmă culturală, dar dimensiunea, sacră, a prezentului se erodează, fiindcă nu se mai pune accent pe făcut, pe repetiție, ci pe facere. Viitorul precumpănește, istoria, sub presiunea timpului logic, trebuie să facă loc noului, să schimbe lumea. „Acest *furor logicus*, care duce în fapt la demonia mașinii și laboratorului, își are grandoarea lui demiurgică, dar deopotrivă riscurile lui. Să lăsăm deoparte riscurile, bine cunoscute și fără precedent în istoria omului – de parcă această ființă exemplară ar fi totodată agent al neființei – și să vorbim de riscul ce se deschide din perspectiva de aici: este recăderea omului, din situația lui «a fi întru», în cea de «a fi în», de rândul acesta de a fi în și sub domnia creației lui.”⁵

Deși Noica este optimist în capacitatea omului de a gestiona istoria, nu poate ocoli și temerile față de acele prefaceri care pot scăpa de sub control, ca și lipsa de sens a devenirii, ce riscă să intre în zona absurdului – într-o zonă a singurătății umane (pe care o descriu existențialiștii, o parte a artei contemporane, dar și unii oameni de știință, ca Jacques Monod, care consideră că este înscris în genomul uman o predispoziție a negativității)⁶.

Sensul istoriei și „eterna reîntoarcere”

Eterna reîntoarcere reprezintă nu numai un concept cu semnificație în cercetarea fenomenologiei religiilor și în filosofia culturii. El a fost impus, într-adevăr, în cultura noastră (având însă, un profund impact european și, am putea spune, mondial, prin preluarea în literatura de specialitate, în urma receptării operei lui Mircea Eliade) în urma discuțiilor metaistorice și de filosofia culturii, inițiate în nucleul puternic reprezentat de ceea ce ulterior s-a numit Cercul (sau școala) lui Nae Ionescu. Importanța acestui concept este că aduce o nouă perspectivă asupra istoriei, nu atât asupra liniilor ei generale de cercetare, cu valoare istoriografică sau istoriologică, ci a viziunilor transistorice, într-o perioadă în care, în Occident, teoriile istoriciste, post-hegeliene, cele istoriologice propriu-zise – critice sau sintetice – sau hermeneutice, fenomenologice, existențialiste, tindeau să ofere o viziune generală, dar și o soluție fenomenelor de natură istorică. Cei care au impus această nouă viziune, de regândire a istoriei, prin prisma valorilor ei transistorice,

⁵ *Ibidem*, p. 136.

⁶ *Ibidem*, p. 136-137.

care să facă legătură cu noțiunile, regândite în acest context din filosofia culturii, mitografie, religiologie, etnografie, antropologie etc. sunt, așa cum am mai amintit în această lucrare, în principal, Mircea Eliade, Constantin Noica și Emil Cioran. Au existat, în sfera acestor dezbateri cultural-istorice, și alte semnificații, idei și noțiuni cu valoare general istorică, venite prin filiala gândirii europene, în general, germane și franceze, și care au fost reluate sau interpretate original, la noi, de către alți gânditori de primă mână. Ne referim aici la viziunea istoriologică a lui Nicolae Iorga, la cercetările sociologice și de antropologie și psihologia culturii, de etnografie sau arheologie ș.a., dezvoltate de o serie de cercetători, savanți, profesori universitari, oameni, în general, cu o profundă deschidere culturală către domenii ale spiritului care transgresau și resemnificau original disciplinele istorice, științifice sau filosofice ale timpului, numindu-i aici, deopotrivă, pe istorici, filosofi, sociologi. Oprindu-ne însă asupra acestui aspect, enunțat în titlu, și punându-l în legătură cu direcțiile unei cercetări aprofundate din alte domenii, care conexează istoriografic sau istoriologic, vom observa că semnificația termenului (ciclicitatea paradigmatică a fenomenului cultural în legătură cu valoarea și semnificația practică, etică, a acțiunii istorice) se restrânge drastic. Iar acest lucru este posibil deoarece nu ne putem extinde la cvasitotalitatea noțiunilor care pun în valoare diacronia, devenirea istorică, în special, ci la acele concepte care pun istoria în legătură cu o viziune de ansamblu, care să se pronunțe asupra celor mai generale aspecte ale devenirii umane și, mai ales, asupra sensului acestei devenirii. În *Devenirea întru ființă*, Noica insistă asupra unui principiu cu valoare nu numai pentru ontologia generală, dar și pentru cea istorică, cu valoare operațională (metodologică) în cercetarea istorică, și anume necesitatea de a privi realitatea conectiv, ca pe o „împachetare” de elemente și dimensiuni (inclusiv, temporale) care îi oferă amploare și direcție, realul fiind „*n-dimensional*”⁷.

Circularitatea fenomenelor naturii a oferit, milenii la rând, un model pentru viața societăților primitive. M. Eliade observă că periodicitatea evenimentelor cosmice a avut efecte, directe sau indirecte, asupra evenimentelor majore, cu valoare arhetipală, din viața comunităților primitive, dar și mai târziu, în istoria antică, în comunitățile tradiționale. Cauzalitatea universală dobândește aura unei cauzalități sacre, în virtutea căreia se concepe un adevărat determinism istoric, care, astfel, este subordonat ciclicității (determinismului) cosmic. Rezultatul acestui tip de determinism, consacrat în virtutea sacralității evenimentelor cosmice, susținute, în *illo tempore*, de zeul sau eroul arhetipal, este o cronotropie specială a evenimentelor sociale, având periodicitate anuală sau pentru mai multe sute, mii de ani, în care viața se reînnoiește, uneori în mod dramatic, printr-o destrucție

---

⁷ C. Noica, *Tratat de ontologie, Devenirea întru ființă*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, p. 351.

(cataclism) și o nouă creație. Mitul eternei reînnoiri are, pe lângă valoarea sa simbolică, paradigmatică, și o semnificație ontologică, deoarece dobândește – mai ales, prin gnozele orientale, care au influențat filosofii Greciei antice – valoarea unei categorii, gnoseologice și ontologice deopotrivă, care poate explica atât devenirea universală, cât și pe cea istorică. „Stoicii își însușesc speculațiile privind ciclurile cosmice, insistând fie asupra eternei repetări (de exemplu, Chrisip, frg. 623 – 627), fie asupra cataclismului, *ekpyrosis*, prin care încheie ciclurile cosmice [...] Inspirându-se din Heraclit sau direct din gnosa orientală, stoicismul vulgarizează toate aceste idei în legătură cu «Marele An» și cu focul cosmic (*ekpyrosis*), care pune capăt periodic Universului cu scopul de a-l reînnoi. Cu timpul, motivul «eternei reînnoiri» și al «sfârșitului lumii» a ajuns să domine toată cultura greco-romană.”⁸ Dar nu atât această influență, să-i spunem, culturală, este importantă, ci semnificația sa profund filosofică și antropologică, care s-a transmis, prin influență greacă și romană, mentalității medievale, fiind preluată însă și în doctrinele religioase (patristice), în arta și literatura medievală etc. Eterna reînnoire, prin ordonarea ciclică a devenirii universale, propune, prin modelul ontologic al arhetipului, o „înghețare” a devenirii, repetarea ei la infinit, cu periodicitatea, mai lungă sau mai scurtă, a ciclului cosmic – reflectat în ciclul mitologic, religios etc. Omul însă își desfășoară existența într-o dublă ipostază sau situație temporală: istorică, în cursul evenimentului și sub ordinea cauzalității proprii realității istorice, dar și în ordinea cauzalității naturale. Dacă, inițial, cauzalitatea universală, legea naturii, omul a integrat-o în paradigma devenirii (ciclice) prin mit, magie, acțiuni derivate din cult etc., cauzalitatea istorică a constituit totdeauna o provocare pe care omul nu a înțeles-o ori chiar a refuzat să i se integreze. Ori, dacă i-a găsit un sens, acesta este numai în raport cu vârsta edenică ori cu Marea Creație (Paradisul primordial) sau cu utopia. Renașterea survenită unui cataclism universal lega timpul cu eternitatea, salvând societatea și depășind Istoria cu timpul ei cu sens unic.

Devenirea ciclică, drumul circular către ființă, poate integra, din punctul de vedere al omului – atât cel primitiv, cât și cel modern – devenirea istorică, ori o poate refuza, sustrăgându-i-se prin orice mijloace. Valorificarea timpului istoric poate dobândi, în ultimă instanță, semantica purificării prin suferință în vederea pregătirii pentru o renaștere viitoare. Teoriile ciclurilor și influența timpului circular (specific evenimentelor cosmice) asupra destinului omului istoric au fost preluate de unii dintre părinții bisericii creștine sau scriitori eclesiaști, precum Clement din Alexandria, Minucius Felix, Arnobius, Theodoret⁹. Dar, în general,

⁸ M. Eliade, *Mitul eternei reînnoiri*, p. 120.

⁹ *Ibidem*, p. 138.

ciclicitatea devenirii istorice – ce reflectă, în fond, ciclicitatea universală – a fost un argument împotriva istorismului și a timpului cu sens unic, care nu recuperează semantica faptelor (evenimentelor) preistorice. Necesitatea istorică nu poate ascunde la nesfârșit „teroarea istoriei” și crimele, suferințele sau neglijențele făcute în virtutea istoricității. Ca să găsești un sens în istorie trebuie să concepi o lege și un rezultat al acțiunii sale în istorie, un determinism al istoriei, ceea ce s-a încercat începând cu Hegel. „De la Hegel încoace, într-adevăr, orice efort tinde să salveze și să valorizeze *evenimentul istoric* ca atare, evenimentul *în sine și pentru sine*. [...] Conceptul de *necesitate istorică* se va bucura, un secol mai târziu, de o actualitate mereu mai triumfătoare: într-adevăr, toate cruzimile, aberațiile și tragediile Istoriei au fost și mai sunt încă justificate de necesitățile «momentului istoric». Probabil că Hegel n-a vrut să meargă atât de departe. Dar, cum era hotărât să se împace cu propriul său moment istoric, a fost obligat să vadă în fiecare eveniment istoric voința Spiritului Universal.”¹⁰ În fond, Hegel urmărea să pună istoria, în accepția sa de istorie universală, pe baza unor noi principii, care să-i asigure unitatea, dar, mai ales, să valorifice devenirea cu toate beneficiile și traseul ei sinuos, care aduce contrariile la unitate (spirituală). Era un moment revoluționar în știința istoriei și a fost privit ca atare, tot astfel cum momentul kantian în știință a fost o revoluționare a metafizicii tradiționale: „În raport cu Newton, care a oferit «principiile matematice» ale unei științe riguroase a naturii, Kant elaborează «principiile metafizice primare», susținute ele însele pe principiul criticismului, pe o teorie generală, filosofică a fundamentelor.”¹¹ Termenii prin care invocăm necesitatea istorică în slujba progresului vieții sociale nu trebuie să lase în umbră valorile spiritului. Acest lucru îl avea în vedere și Constantin Noica, insistând nu atât pe „binefacerile” creației în civilizația modernă, împinsă, prin logica mașinii, să reinventeze lumea, să o umanizeze, cât pe riscurile aduse cu sine de acel *furor logicus* și „grandoarea demiurgică” a ucenicului vrăjitor pătruns în laboratorul istoriei. Deși oferea, prin creația logică și inventivitatea tehnică, un sens istoriei, o deschidere către universalitate, Noica nu putea să uite că o cultură nu se poate închide în sine asemeni unei monade. „Când s-a ajuns, la începutul veacului nostru (Spengler, Toynbee), la ideea marilor unități istorice care ar fi «culturile», acestea au fost înțelese ca niște monade închise, iar istoria era la propriu rotitoare, refăcând, cu fiecare dintre culturi, același parcurs, așa cum reface o ființă organică aceleași etape între naștere și moarte.”¹²

Teza culturilor unitare, care își sunt sieși suficiente și se dezvoltă organic, trebuie să ia în considerație și celălalt aspect, al interdependenței culturilor. „Teza

¹⁰ Ibidem, p. 142.

¹¹ Alexandru Boboc, *Kant și gândirea contemporană*, București, Editura Academiei Române, 2010, p. 80.

¹² C. Noica, *Despre istorie ca deschidere*, în *Trei introduceri la devenirea într-o ființă*, p. 134.

interdependenței culturilor trebuie păstrată într-o lume în care *imajinarul creator s-a planetarizat*. Toate societățile se arată dispuse să iasă *în istorie* (deși nici tendința inversă, de resuscitare a timpului cosmic, nu e absentă, astfel că *fiecare cultură* poate dobândi o semnificație și un rol paradigmatic pentru celelalte.”¹³ Circularitatea temporală și ciclicitatea istorică sunt contrabalansate de teoriile evoluționiste, care au în centru noțiunea de progres istoric. La rândul ei, nici teoria permanențelor anistorice nu și-a pierdut capacitatea de a configura, în sfera ideilor despre realitatea social-istorică, noi direcții de cercetare, rămânând în sarcina istoricilor să discearnă din multiplele sale semnificații pe cele care se potrivesc realității analizate.

---

¹³ Ilie Bădescu, *Timp și cultură. Trei teme de antropologie istorică*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 154.